

Ingliz tilidagi “beauty/ugliness” konseptini ifodalovchi leksemalar orasidagi sinonimik va antonimik munosabatlar

**I.U. Tojiboyev, filologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori, (PhD),
Namangan davlat universiteti**

Annotasiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi “beauty/ugliness” (“go‘zallik/xunuklik”) konseptini ifodalovchi leksemalar va ular orsidagi sinonimik va antonimik munosabatlar tahliliga e’tibor qaratiladi. “beauty/ugliness” konseptlari inson ongida va nutqida doimo yonma-yon turuvchi, bir-birini taqozo etuvchi, bir-biriga uzviy bog‘liq bo‘lgan tushunchalar ekanligi hamda “Beauty/ugliness” konseptlarini ifodalovchi so‘zlarning semantik strukturalaridagi “yoqimlilik” hissi avvalo insonga xosligi va shu his insonda turli darajada bo‘lishi xususida atroflicha fikr yuritiladi.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу лексем, репрезентирующих концепт «красота/уродливость» в английском языке, и их синонимических и антонимических отношений между ними. Понятия «красота/уродливость» всегда находятся рядом в сознании и речи человека, они требуют друг друга и неразрывно связаны друг с другом, а ощущение «миловатости» в семантических структурах слов, выражающих Понятия «красота/уродливость» – это прежде всего подробно рассмотрены особенности человека и разные уровни этого чувства в человеке.

Annotation. This article focuses on the analysis of lexemes representing the concept of "beauty/ugliness" in the English language and their synonymic and antonymic relationships between them. The concepts of "beauty/ugliness" are always side by side in the human mind and speech, they require each other and are integrally related to each other, and the feeling of "cuteness" in the semantic structures of the words expressing the concepts of "Beauty/ugliness" is primarily It is considered in detail about the characteristics of a person and the different levels of this feeling in a person.

Kalit so‘zlar: konsept, go‘zallik/xunuklik, leksik birlik, sinonimik munosabat, antonimik munosabat, graduonimiya, daraja, kuchli darajada, kuchsiz darajada.

Ключевие слова: концепт, красота/уродливость, лексическая единица, синонимическая связь, антонимическая связь, градуонимия, сильно, слабо, степень, сильная степень, слабая степень.

Key words: Concept, beauty/ugliness, lexical unit, synonymous relationship, antonymic relationship, graduonymy, strongly, weakly.

Kirish

Ma’lumki, tilshunoslikda sinonimlar haqida tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa-da, ularda bayon qilingan fikrlar ko‘p hollarda bir-biriga mos kelmaydi. Sinonimlar

ko'p adabiyotlarda "ma'nosi bir xil" yoki "bir-biriga yaqin ma'noli so'zlar" sifatida ta'riflanadi.

I.V.Arnold so'zning ma'nosida asosiy qism va ma'no nozikligi yoki qo'shimcha ma'nolar bo'lishini, sinonimlar ma'noning asosiy qismida bir-biriga mos kelishini qayd etgan [1; 45].

Sinonimlarni belgilashda so'zlarning ma'nodagi yaqinligiga qarab ish ko'rish qator chalkashliklarni keltirib chiqaradi. Buning sababi so'zlarning ma'no jihatdan yaqinligi har xil darajada bo'lishidir. Ba'zi so'zlar ma'no jihatdan boshqa biror so'zga juda yaqin bo'lsa, ba'zisining ma'nodagi yaqinligi unga nisbatan kamroq bo'lishi mumkin. Ayrim so'zlarning ma'nosi esa bir-biridan uzoq, lekin har holda ular o'rtasida bog'lanish bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra sinonimlarni belgilashda ma'nodagi yaqinlikka qarab ish ko'riladigan bo'lsa, u holda ma'no jihatdan bir-biriga juda yaqin bo'lgan so'zlar ham, shuningdek, qisman bo'lsa-da, ma'noda yaqinligi bo'lgan so'zlar ham o'zaro sinonim deb qaralishi kerak bo'ladi.

O'zaro sinonim so'zlardan har birining o'ziga xos belgisi, birinchidan, uning talaffuz va yozilish jihatdan har xil bo'lishi va, ikkinchidan, har birining o'ziga xos ma'no ottenkasiga, qo'shimcha ma'nolarga egaligidir. Demak, sinonimlarni ta'riflashda ularni birlashtiruvchi ma'no hammasida bir xil bo'lishini, bu so'zlarning yozilish va talaffuz jihatdan har xil bo'lishini, shuningdek, ularning turli ma'no nozikliklari bilan bir-biridan farqlanishini hisobga olish kerak.

Sinonimlar ma'lum darajada tilning taraqqiyot darajasini, uning boyligini ko'rsatuvchi omillardan hisoblanadi. Birdan ortiq so'zning sinonim ekanligini to'g'ri farqlash va ulardan o'z o'rnida to'g'ri foydalanish fikrni aniq ifodalashga, sub'ektning o'zi fikr yuritayotgan ob'ektga munosabatini aniq ko'rsatib berishga imkon beradi.

Usul va munozara

Sinonimlarni belgilashda so'zning asl ma'nosi bilan uning kontekstda reallashadigan ma'nosini, shuningdek, ko'chma ma'nosini hisobga olish lozim bo'ladi. Ba'zan tilda shunday hodisalar ham bo'ladiki, biror so'z o'zining asl ma'nosidan ko'ra ko'chma ma'nosida keng doirada qo'llanishi mumkin. Masalan,

“fox” (*tulki*) so‘zi **“ayyor”** ma’nosida juda keng qo‘llanadi. Odatda sinonimlar bittadan ortiq, ya’ni ikki, uch, to‘rt va ko‘p til birligining o‘zaro munosabati asosida tug‘iladi. Bunday munosabatda qatnashuvchi birliklarning miqdorini chegaralab, belgilab qo‘yish mumkin emas. Ikkinchidan, bu til birliklari o‘z ichida muntazam bir sistemani tashkil etadi.

Demak, sinonimlik munosabatida tilning kamida ikki birligi qatnashadi. Bulardan biri ikkinchisiga nisbatan sinonim bo‘ladi, barchasi birgalikda sinonimik uyani tashkil qiladi. Sinonimiya vositasida ma’noni kuchaytirishga, nozik ma’no qirralarini anglatishga va rang-barang stilistik bo‘yoqlarni ifodalashga erishiladi. Sinonimlardan birini tanlab ishlatish bilan voqelikning bir qirradi bo‘rtadi. Aslida sinonimiya tug‘ilishi uchun lug‘aviy birliklar (shuningdek, grammatik birliklar ham) o‘zaro farqlanishlarga ham ega bo‘lishi lozim. So‘z yoki iborani tanlab ishlatishda har gal ana shu farqlanishlarni nazarda tutishga to‘g‘ri keladi. Muayyan fikr yoki munosabatni bildirishda sinonimik uyadan eng muvofiq so‘z yoki iborani tanlay ola bilish talab etiladi [5; 96].

Sinonimlardan nutqni ravon tuzishda, qaytariqlardan qochishda, shuningdek, tovush (talaffuz) noqulayliklarini bartaraf qilishda unumli foydalaniladi. Sinonimlar ifodalagan tushunchaning belgi darajasi har xil bo‘lishi mumkin. Sinonimik qatordagi ba’zi so‘zlar belgini me’yoriy darajada ifodalasa, ayrimlari kuchli yoki kuchsiz darajada ifodalaydi.

Graduonimiya va antonimiya munosabatiga kelsak, bular aslida asosga tayanuvchi semantik hodisalardir. Graduonimiya va antonimiya hodisalari farqlanuvlar zaminida shakllanadi. Antonimiyaning an’anaviy va hozirda keng tarqalgan belgilanishida bir graduonimik qatorning ikki qutbi (yorqin chekkalari) olinib, ushbu qatorning oraliq yoki yondosh farqlanuv munosabatlari baholashdan chetda qolgan. Buni masalan, yomon – qoniqarli – yaxshi – a’lo darajalanish qatorida ko‘rishimiz mumkin. Bunda haqli ravishda shunday savol tug‘iladi: Agar yomon – yaxshi (yaxshi-yomon) o‘zaro antonim bo‘lsa, shu qatorning qolgan munosabatlari (yomon – qoniqarli, qoniqarli-yaxshi) qanday baholanishi kerak? O‘z-o‘zidan tushuniladiki, bu qatordagi har uch munosabat bir xil tUSDadir. [2;

155]. Shuning uchun ushbu qator noto'liq emas, bunda yaxshi–yomon katta (kuchli) farqlarga ega bo'lib, kuchli oppozisiyani tashkil etayotgan bo'lsa, qolgan yomon – qoniqarli, qoniqarli-yaxshi juftliklari kuchsiz oppozisiyalarni shakllantirayotganligini guvohi bo'lamiz.[3; 157]

Sinonimiya va antonimiya parallel hodisalar bo'lib, biri ikkinchisini inkor qilmaydi, cheklamaydi. Shu sababli har bir antonimning o'z sinonimi bo'lishi mumkin. Shuni qayd etish joizki, til hodisalarini faqatgina sinonimiya tomonidan emas, balki antonimiya nuqtai nazaridan ham o'rganish mazkur hodisani mukammal, chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Biz tadqiqot olib borgan “beauty/ugliness” konseptlari inson ongida va nutqida doimo yonma-yon turuvchi, bir-birini taqozo etuvchi, bir-biriga uzviy bog'liq bo'lgan tushunchalardir. “Beauty/ugliness” konseptlarini ifodalovchi so'zlarning semantik strukturalaridagi “yoqimlilik” hissi avvalo insonga xos. Xuddi shu his insonda turli darajada bo'ladi.

Masalan, beauty konseptini *ifodalovchi beautiful – lovely – charming – graceful* leksemalari bir – biriga sinonim bo'lsa, *raving beauty – beauty queen – femme fatale – prince charming* kabilar ham o'zlari ifodalaydigan ma'nosiga ko'ra sinonim hisoblanishi mumkin. Masalan: *She had lovely (beautiful) hair* [6; 899]; *There are lots of charming (lovely) little restaurants along the river* [6; 241]

Ugliness ma'nosini ifodalovchi *ugly – unsightly – unseemly – unshapely yoki graceless – ungraceful* leksemalari bir-biriga nisbatan sinonim bo'la oladi. Masalan: *Do you think its frame makes the picture look ugly (unsightly)?* [6; 1619]

Unpleasantness – sadness – unhappiness – wretchedness yoki arching heart-broken heart kabilar ham bir-biriga sinonim hisoblanadi. Masalan: *Joan's childhood was filled with pain and sadness (unhappiness)* [6; 1311].

Biz tahlil qilgan konseptlarni ifodalovchi leksik birliklar ma'no kuchaytirishni ifodalash jihatdan bir-biriga sinonim hisoblansa-da, qo'llanish jihatdan farq qiladi, ya'ni bir ma'noning har xil darajada kuchaytirishi, turli uslubga xosligi bilan ajralib turadi. Ushbu so'zlar orasidagi sinonimik va antonimik munosabatlarni ochishda intensivlik shkalasi qo'l keladi. Biz tahlil

etayotgan **“beauty”** soʻzi vertikal shkalaning yuqori qismidan, **“ugliness”** esa quyi qismidan oʻrin oladi. Agar **“chiroyli”** soʻzining maʼnosini darajalab kuchsizlantirib keladigan boʻlsak, “yoqimlilik” hissi tobora kamayib borib, oxir oqibat “yoqimsizlik” hissi boshlanadi. Boshqacha aytganda, chiroylilik xunuklikka aylana boradi. Biroq “yoqimsizlik” hissi ifodalanishida ham intensivlik mavjud.

Xulosa

Xulosa shuki, **“beauty”** bilan **“ugliness”** maʼnolari intensivlik shkalasida zanjir hosil qiladi. “Yoqimsizlik” hissi kuchsiz darajadan kuchli daraja tomon oʻsib boradi. Boshqacha aytganda, “yoqimsizlik” hissi ham turli darajalarda namoyon boʻla oladi.

Qarama-qarshi, zid maʼno bildiradigan soʻzlar biri ikkinchisiga nisbatan antonim hisoblanadi: *long – short, far – near, right – left, love – hate* kabi. Soʻz turkumlari boʻyicha antonimlar, ayniqsa, sifat va ravishlarda koʻp uchraydi: *good – bad, beautiful – ugly, wide – narrow, fast – slow and, etc.*

Ingliz tilida sifat antonimlarga *ir-, im-, is-, un-* kabi inkor maʼno anglatuvchi prefikslar qoʻshilib, maʼnoni kuchaytirishi mumkin. Coʻzlarning antonim ekanini belgilashda mantiqiy markaz prinsipidan oʻrinli foydalanish lozim. Antonimik qutblarning oʻrtasi deb faraz qilingan nuqta yoki ikki antonim soʻz bildirgan tushunchalar oʻrtasidagi oraliq tushuncha mantiqiy markaz hisoblanadi. Antonimiya til birliklari orasidagi semantik munosabat asosida belgilanadigan hodisalardan biridir. Antonimiyani belgilash, bir tomondan, soʻzlarning lugʻaviy maʼnosini chuqurroq anglashga olib kelsa, ikkinchi tomondan, polisemiyada bir soʻzning maʼnosini oʻzaro farqlashga yordam beradi, shuningdek, sinonimlarni belgilashda ham qoʻl keladi.

Maʼlumki, hozirgi kunga qadar antonimlarni belgilashda qatorning ikki qutbi (yorqin chekkalari) olinib, ushbu qatorning oraliq yoki yondosh farqlanuv munosabatlari baholashdan chetda qolgan. Buni, masalan, *beautiful – ugly* qatorida yaqqol koʻrish mumkin. Bu oʻrinda haqli ravishda shunday savol tugʻiladi: Agar *beautiful – ugly (ugly – beautiful)* oʻzaro antonim boʻlsa, shu qatorda mavjud

bo'lgan munosabatlar (*beautiful – hideous, beautiful- grotesque, beautiful - dowdy, beautiful - unshapely*) qanday baholanishi kerak?.

Tahlil natijalariga ko'ra *beautiful - ugly (ugly – beautiful)* katta farqlarga ega bo'lib, kuchli oppozisiyani tashkil etayotgan bo'lsa, (*beautiful – hideous, beautiful - grotesque, beautiful - dowdy, beautiful-unshapely*) kabilar kuchsiz antonimik juftliklarni shakllantirayotganligining guvohi bo'lamiz.

“Beauty/ugliness” konseptini ifodalovchi so‘zlarning sinonimik va antonimik munosabatlari

Ifodalash darajasi: Kuchli daraja: **Beauty-** *charming - very attractive, exquisite - extremely beautiful, enchantress - extremely attractive, belle - very beautiful, grow up - very beautiful, handsome - very attractive, magnificent - very impressive;*

Ifodalash darajasi: Kuchli daraja: **Ugliness-** *hideous-very ugly, grotesque–extremely ugly, gross-extremely unpleasant, loathsome-very unpleasant, ghastly-very unpleasant, foul-very unpleasant, odious-very unpleasant;*

Ifodalash darajasi: Kuchsiz daraja: **Beauty-** *graceful-attractive, natty-attractive, slightly – attractive, shapely - attractive in shape, comely-attractive, elegant-attractive, showy-attractive;*

Ifodalash darajasi: Kuchsiz daraja: **Ugliness-** *graceless-not attractive, dowdy- not attractive, awkward- not attractive, unshapely- not attractive, unprepossessing-not impressive or attractive, inelegant – not attractive, grim-ugly and unpleasant;*

Ifodalanish darajasi kuchli yoki kuchsiz ekaniga qarab yuqorida berilgan so‘zlar o‘zaro sinonim bo'lsa, qarama-qarshi ifodalanish darajasi qatorida berilgan so‘zlar antonimik munosabatdadir.

“Beauty/ugliness” konseptlarini ifodalovchi so‘zlarning bunday tahlili ular orasidagi nozik sinonimik va antonimik munosabatlarni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Demak, “beauty/ugliness” konseptlari intensivlik shkalasida bir semantik zanjirdan o‘rin oladi. Har bir konseptni ifodalovchi so‘zlar o‘z qatoridagi so‘zlar

bilan sinonimik munosabatda bo'ladi. Jadval orqali ular orasidagi antonimik munosabatlarni ham aniq ko'rish mumkin. Yuqoridagi qayd etib o'tganimizdek, so'z ma'nosining darajalanishi kuchsiz antonimik munosabatlarning ham shakllanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). – Л.: Просвещение, 1973. – 304 с.
2. Bozоров O. O'zbek tilida darajalanish. – Toshkent: Fan, 1995. – 32 b.
3. Bozоров O. Graduonimiyaning antonimiya va sinonimiyani shakllantirishdagi o'rni // O'zbek tili va adabiyoti. 1996. №2 – B. 62 - 64.
4. Ziyaev A.I. Ingliz tilida so'z ma'nolarini kuchaytirishning lingvokognitiv aspekti: Filol. fan. nomz. diss. ... avtoref. – Samarqand, 2009. – 24 b.
5. Hojiev A.P. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. Toshkent: O'qituvchi, 1974. – 308 b.
6. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Second Edition. – Macmillan Publishers Limited, 2007.